

Իսլամի խնդիրը ռուսական Եվրասիականության մեջ

Թորոսյան Վ. Ա.

ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության ինստիտուտի ասպիրանտ(Երևան, Հայաստան)
veronikatorosyan23@gmail.com

Հանգուցրատեր՝ Եվրասիականություն, Ռուսաստան, իսլամ, ուղղափառություն, հասարակական-քաղաքական հայեցակարգ, մշակութային սինթեզ:

Проблема илама в русском Евразийстве

Торосян В. А.

НАН РА Институт Востоковедения, аспирант (Ереван, Армения)
veronikatorosyan23@gmail.com

Аннотация. Евразийство в России и формирующиеся по сей день его различные формы, получающие новые определение по сей день, выявляют актуальность темы Востока и его составляющего ислама в российской научной и политической мысли. Две основные религии-русское православие и ислам в Евразии, объединяют евразийское пространство и способны дать ей идеологическую основу. Гармоничное сосуществование этого союза создает возможность защитить православную и исламскую культуру и обеспечит внутреннее согласие. В статье представлен краткий анализ места и значения ислама в русской евразийстве с 1920-х гг. до наших дней. Задача комплексного анализа - изучение проблемы локализации ислама в рамках русской евразийской концепции, выявление постепенных изменений его значения, с постановкой вопроса- возможно ли сосуществование уникального синтеза православия и ислама?

Ключевые слова: Евразийство, Россия, ислам, православие, социально-политический концепт, культурный синтез.

The Issue of Islam in Russian Eurasianism

Torosyan V. A.

NAS RA Institute of Oriental Studies, PhD student (Yerevan, Armenia)
veronikatorosyan23@gmail.com

Abstract. Eurasianism in Russia and its various forms, which are being redefined to this day, demonstrate the importance of the subject of the East and Islam for Russian scientific and political thought. There are two main religions in Eurasia that can unite the continent and give it an ideological basis: Russian Orthodox and Islam. Only the union of the two would protect the Orthodox and Islamic cultures and ensure internal harmony. The article presents a brief analysis of the place and importance of Islam in Russian Eurasia from the 1920s to the present day. The task of complex analysis is to study the problem of localization of Islam within the framework of the Russian Eurasian concept, to identify gradual changes in its meaning, with the question - is it possible to co-exist unique synthesis of Orthodoxy and Islam?

Key words: Eurasianism, Russia, Islam, orthodoxy, socio-political concept, cultural synthesis.

Ներածություն

Դասական եվրասիականությունը առաջացել է 1920-ականների սկզբին՝ եվրոպայում հաստատված ռուս գաղթականների շրջանում, որպես ինքնատիպ փիլիսոփայական ուղղություն, որը հետագայում դարձավ հասարակական-քաղաքական շարժում: Այն ձևավորվել է չորս ռուս գաղթական մտավորականների ջանքերով՝ ազգագրագետ և լեզվաբան Ն. Տրուբեցկոյ, տնտեսագետ – աշխարհագրագետ Պ. Սավիցկի, փիլիսոփա Գ. Ֆլորովսկի և արվեստաբան Պ. Սուվչինսկի: Նրանք, ինչպես հեղափոխական դարաշրջանի բոլոր ռուս մտածողները, փորձում էին եվրասիականության միջոցով պատասխաններ գտնել Ռուսաստանի ապագային ու ճակատագրին վերաբերող հարցերի համար: Այս երիտասարդ գիտնական-

ները կոչ էին անում ընդունել Ռուսաստանի եվրոպականացման վտանգն ու պահպանել վերջինիս զարգացման յուրօրինակությունը: Նրանք Ռուսաստանը նույնացնում էին Եվրասիայի հետ՝ հիմնավորելով, որ երկրի աշխարհագրական և մշակութային առանձնահատկությունները բնորոշ են ողջ աշխարհամասին: Ինչ վերաբերում էր կենտրոնի և ծայրամասերի միջև առկա տարբերություններին, ապա դրանք պետք է վերացվեին, քանի որ բոլորը, ըստ հայեցակարգի հիմնադիրների, մեկ բնական ամբողջության մաս էին կազմում: Նոր ձևավորված հայեցակարգը հենվում էր սլավոնականության որոշ գաղափարական դրույթների վրա: Եվրասիականներն ազգայինը հակադրում էին համամարդկայինին, տեղայինը՝ ընդհանուրին: Դասական եվրասիականների նշած

ազգայինը ենթադրում էր ուղղափառ սլավոնական ու մուսուլմանական թյուրքական մշակույթների յուրօրինակ սինթեզ: Նրանք համոզված էին, որ Ռուսաստանի մշակույթը ո՛չ եվրոպական է, ո՛չ ասիական, ո՛չ էլ դրանց տարրերի գումար կամ մեխանիկական համադրություն: Դա միանգամայն հատուկ, ինքնատիպ մշակույթ է, որն ունի ոչ պակաս ներքին արժեք և պատմական նշանակություն, քան եվրոպականն ու ասիականը: Այն պետք է հակադրվի Եվրոպայի և Ասիայի մշակույթներին և օգնի Ռուսաստանին՝ դառնալ աշխարհի ամենամեծ տերություններից մեկը: Այս տարածքում ստեղծվելիք ապագա տերությունը պետք է դառնար բուրժուական գաղութատիրական Արևմուտքին՝ քաղաքական և գաղափարական ազդեցությունից դուրս գտնվող մշակութային, քաղաքակրթական և էթնոկրոնական համայնքների համամոլորակային դիմակայության մի տեսակ [14]:

Իսլամի խնդիրը դասական եվրասիականների աշխատություններում

Կարևոր է նկատի առնել, որ եվրասիականների ուղենիշը՝ ստեղծել ուղղափառ սլավոնական ու թյուրք մուսուլմանական մշակույթների համադրություն, պարզապես վերացական գաղափար չէր: Եվրասիայի տարածքում Ռուսաստանի ուղղափառ և թյուրք իսլամադավան ժողովուրդների առաջին լայնամասշտաբ պետական միությունը գոյություն է ունեցել 13-14-րդ դարերում՝ մոնղոլական Ոսկե հորդայի կազմում: Իր հողվածներից մեկում Սավիցկին հարց է բարձրացնում. «*Ռուսաստանում շահ մարդիկ կան, որոնց երակներում չի հոսում խազարական կամ պոլովցական, թայթարական կամ բաշկիրական, մորդովական կամ չուվաշական արյուն: Ըսնի՞ ռուս է ամբողջովին խորթ արևելյան ոգուն՝ նրա միատիցիզմին, սիրուն դեպի մտորումները և, վերջապես, խորհրդածական ծուլույթանը: Ռուսական հասարակ բնակչության մեջ նկատելի է որոշակի կարեկցանք դեպի Արևելքի հասարակ ժողովուրդը, իսկ Ասիայի քոչվորի հետ ուղղափառների բնական եղբայրացման մեջ Ռուսաստանը իսկապես ուղղափառ-մուսուլմանական, ուղղափառ-բուդդայական երկիր է» [16]: Փաստորեն, ըստ եվրասիականների, ռուսական մշակույթի յուրօրինակ տեսքը կանխորոշված է արևմտյան և արևելյան ազդեցություններով: Այն, ինչը սովորաբար անվանվում է թայթարմոնոլական լուծ, եվրասիականները համարում էին Ռուսաստանի պատմության անհրաժեշտ ժամանակաշրջան, որում գլխավոր դերը խաղում էին Ոսկե հորդայի խաները: Նրանց կարծիքով թյուրքականությունն ու սլավոնա-ռուսականությունը գործնականում համարվում են թյուրքականության էության տարատեսակները: Տրուբեցկոյը նշում էր, որ ռուսների մեջ թյուրքա-*

կանությանը բնորոշ որոշ գծերի պատվաստումը ձևավորեց ամուր հենք՝ պետականության կառուցման համար [21]: Անդրադառնալով մշակութային բաղադրիչին՝ նա ընդգծում էր, որ այլ ցեղերի և ժողովուրդների բնական, ոչ բռնի միաձուլումը հանգեցրել է փոխադարձ մշակութային հարստացման և նոր յուրօրինակ ռուսական ազգային տիպի առաջացմանը [1]:

Խոսելով կրոնական բաղադրիչի մասին՝ հարկ է նշել, որ Եվրասիան առանձնահատուկ հոգևոր-մշակութային աշխարհ է: Մեծ մասամբ այդ աշխարհը գտնվում է եկեղեցու ազդեցությունից դուրս, այնուամենայնիվ, ակնհայտորեն ձգվում է դեպի ռուս ուղղափառությունը՝ ընդունելով այն որպես իր հոգևոր առանցք: Մինչդեռ եվրասիական իսլամը դեռ ինքնորոշման փուլում է: Այն փորձում է Կենտրոնական Ասիայից և Կասպիական շրջանից անդին ավելի մեծ տարածություն ընդգրկել՝ կրոնական գիտելիքների և ռեսուրսների մեծացման նպատակով: Սակայն, խնդիրն այն է, որ ներկայումս տարածաշրջանում քիչ են իսլամի ձայնն ու գաղափարները ձևավորող անկախ և ազգային լրատվամիջոցները, քաղաքացիական հասարակական կազմակերպությունները, կրթված կադրերն ու խարիզմատիկ մուսուլման մտավորականները, ովքեր կարող են մեկնաբանում ու ձևակերպում տալ իսլամական գաղափարներին [24, էջ 135]: Եթե ընդունենք, որ արևելքում կրոնը ոչ միայն մշակութային, այլև ողջ սոցիալական կյանքի գերակշռող տարրն է, ապա վերոնշյալ խնդիրը կենսական նշանակություն ունի: Դասական եվրասիականները ապագա Ռուսաստանի իրենց տեսլականում մեծ նշանակություն էին տալիս կրոնին և հատկապես իսլամին: Իսլամը մեծապես արժեքավոր էր, քանի որ առավելագույն կերպով դրսևորում էր կյանքի, կրոնի, մշակույթի և քաղաքականության միջև միասնություն: Ռուսաստան-Եվրասիա տարածքում պատմականորեն արմատացած և՛ ուղղափառ քրիստոնեությունը, և՛ իսլամը, չնայած իրենց ակնհայտ դոկտրինայի և դոգմատիկ անհամատեղելիությանը, ձեռք բերեցին նման սոցիալ-մշակութային առանձնահատկություններ: Հատկանշական է, որ համաշխարհային կրոնների տարածաշրջանային երկու տարբերակները շատ ավելի մոտ են միմյանց, քան Եվրասիայից դուրս գտնվող իրենց համակրոն համայնքներին:

Եվրասիականների գաղափարները միանշանակ չէին ընդունվում անգամ իրենց համակիրների կողմից: Ն. Բերդյաևը իսլամի և մոնղոլական կայսրության հանդեպ դրսևորած դրական վերաբերմունքը համարում էր անտեղի չափազանցված: Եվրասիականների այդ վերաբերմունքը ընդհանրացնելով գրում էր, որ ստացվում է թե մուսուլմաններն ավելի են մոտ

Եվրասիական սրտին, քան արևմուտքի քրիստոնյաները [2, էջ 297]: Այդուհանդերձ, հարկ է նշել, որ Եվրասիականները պատրաստ չէին իրենց մտացածին պետության մեջ իսլամին և բուդդիզմին ուղղափառությանը համահավասար իրավունքներ տալուն: Ավելին, ուղղափառությանը հավասարագոր կարգավիճակ չէր տրվում անգամ քրիստոնեական այլ ուղղություններին ու եկեղեցիներին. «*Ուղղափառությունը քրիստոնեական բազմաթիվ համարժեք դավանանքներից չէ: ...Ուղղափառությունն իր ամբողջականության և մաքրության մեջ միակ բարձրագույն քրիստոնեական ուղղությունն է: Նրանից դուրս ամեն ինչ կա՛մ հեթանոսություն է, կա՛մ հերետիկոսություն, կա՛մ պառակտում*» [17, էջ 27]: Եվրասիականները լրջորեն հույս ունեին, որ վաղ թե ուշ, հասկանալով ուղղափառության ճշմարտացիությունը, իսլամ և այլ կրոն դավանող ժողովուրդները կստանան սուրբ մկրտություն: Եվրասիական գաղափարական շարժման անդամ Լ. Կարսավինը հավատում էր, որ Եվրասիական կայսրության հրեաները, անկասկած, կցանկանային կամովին դառնալ ուղղափառ [1]: Սուվչինսկին այս առիթով գրում է, որ վաղ թե ուշ Ռուսաստանի մեծ ուխտը կկատարվի՝ իմաստացած և խաղաղված ժողովուրդն ու լուսավորված մտավորականությունը կմիավորվեն ուղղափառ եկեղեցու մեծ և ամենաթող գմբեթի ներքո [19]: Ուղղափառ եկեղեցու դերը ռուս Եվրասիականների գաղափարներում առաջնային կարևորություն ուներ, քանի որ այն դիտարկվում էր որպես ռուսական յուրօրինակ մշակույթի գլխավոր ցուցիչ և հիմք: Այս համատեքստում Տրուբեցկոյը գրել է. «*Մենք դավանում ենք Արևելյան Ուղղափառություն, և այս Ուղղափառությունը՝ մեր ազգային հոգեբանական հատկություններին համապատասխան, պետք է առաջատար դիրք զբաղեցնի մեր մշակույթում՝ ներագրելով ռուսական կյանքի մի շարք ոլորտների վրա: Հավատի հետ միասին մենք Էյուզանդիայից ստացանք բազմաթիվ մշակութային ավանդույթներ, որոնք հին ժամանակներում կարողացել ենք ստեղծագործորեն զարգացնել և հարմարեցնել մեր ռուսականին*» [22]:

«Վերջին եվրասիական» Գումիլյովի վերաբերմունքը իսլամին

Հայեցակարգում նշյալ խնդրի հետագա զարգացումը ներկայացնելու համար կարևոր է անդրադառնալ Եվրասիայի թյուրք ժողովուրդների՝ առաջին հերթին թաթարների շրջանում մեծ ճանաչում վայելող Լ. Գումիլյովի հայացքներին: Նա իրականացրեց թաթար-մոնղոլական լծի վերաբերյալ տեսակետների վերանայում: Գումիլյովի առաջ քաշած մտքի համաձայն՝ ըստ էության, լուծ չկար: XIII-XIV դարերում գոյություն ուներ քոչվորների և Ռուսաստանի բնակիչների իրավահավասար միություն: Ներ-

կայացնելով այս տեսակետները՝ Գումիլյովը ոչ միայն ազատեց թաթարներին ստրկատիրոջ պիտակից, այլև ճանաչեց նրանց հավասար ներդրումը ռուսական պետության կառուցման գործում: Այնուամենայնիվ, Գումիլյովի վերաբերմունքը առհասարակ թաթարների հանդեպ տարբերվում է մուսուլման թաթարների հանդեպ ունեցած վերաբերմունքից: Հարցին, թե ինչպես էր Գումիլյովը վերաբերում իսլամին, հակիրճ ձևակերպում է տվել ֆրանսիացի փորձագետ Մարլեն Լարուելը. «*Եվրասիականության հիմնադիրները գնահատում են իսլամը, իսկ Գումիլյովը կտրուկ մերժում է այն*» [6, էջ 14]: Իսլամական աշխարհը Գումիլյովի կողմից ընկալվում էր որպես Ռուսաստանի համար արտաքին թշնամական երևույթ: «*Ռուսաստանի գլխավորությամբ Միացյալ Եվրասիային ավանդաբար դեմ էին կանգնում՝ արևմուտքում՝ կաթոլիկ Եվրոպան, Հեռավոր Արևելքում՝ Չինաստանը, իսկ հարավում՝ մուսուլմանական աշխարհը*» [1], - նշում էր նա: Գումիլյովի մոտեցումը Ռուսաստանի պատմությանը բավականին սուբյեկտիվ և գեղարվեստական է: Օրինակ, հակառակ տարածված համոզմունքի, նա հավատում էր, որ մոնղոլների մի զգալի մասը ոչ թե հեթանոսներ էին եղել, այլ՝ նեստորականներ: Նա նույնիսկ քննադատել է Եվրասիականներին՝ այս պատմական «փաստը» չիմանալու համար [12, էջ 14]: Գումիլյովը գրում էր, որ մոնղոլների դաշինքը Ռուսաստանի հետ ոչ միայն քաղաքական էր, այլև կրոնական և ուղղված էր Արևմուտքից ուղղորդված խաչակրաց արշավանքների դեմ: Եթե արևմտյան էքսպանսիան հաջողեր, երկիրը կկանգնեք կաթոլիկ արևմուտքի կողմից ֆիզիկական և հոգևոր ստրկության առաջ: Այս ստրկությունից Ռուսաստանը փրկվեց նեստորական մոնղոլների շնորհիվ: Նա կարծում էր, որ մոնղոլների և Ռուսաստանի հարաբերությունների վատթարացման շրջադարձային պահը Ոսկե հորդայում իսլամի ընդունումն էր: Երբ իսլամը Ոսկե հորդայում դավանվող հավատներից մեկն էր և ոչ թե էթնիկ պատկանելության ցուցիչ, ռուսները թաթարների հետ պատերազմելու պատճառ չունեին: Իսլամի նկատմամբ նման կողմնակալ վերաբերմունքի պատճառը Գումիլյովի գաղափարն էր, որ այն անհաղթահարելի խոչընդոտ է Եվրասիական պետության համար, որն անպատճառ պետք է լիներ ուղղափառ: Միաժամանակ նա նշում էր, որ ուղղափառ քրիստոնեությունը և սուննի իսլամն իրենց դիմամիկ փոխազդեցության մեջ ձևավորեցին ռուսական քաղաքակրթության հոգևոր հիմքը, որը կազմավորվել էր բազմազգ գերէթնիկ ամբողջականության հիմքի վրա [1]:

Իսլամի կարևորությունը նեո-Եվրասիականների աշխատություններում

XX դարի դարավերջին արմատացած հայեցակարգի նոր տարբերակի՝ նեո-եվրասիականության համար կարևոր է դարձել Եվրասիայի համակարգային միասնությունը և կառուցվածքային ամբողջականությունը: Ռուսաստանը, նեո-եվրասիականների ընկալմամբ, ոչ այնքան Արևմուտքի և Արևելքի խառնուրդ է, որը ձևավորվել է երկրի միջանկյալ աշխարհագրական և մշակութային դիրքի շնորհիվ, որքան տարածական միջուկ, որի մեջ որպես բնական բաղկացուցիչ մաս տեղավորվում է Արևելքը: Ընդ որում, նեո-եվրասիականները առաջ են քաշում երկու Արևելքի գոյության տեսություն. արտաքին արևելք, որի վրա Ռուսաստանը պետք է հենվի միջազգային հարթակում (խլամական աշխարհ և հատկապես հարավ-արևելյան ասիական երկրներ), և ներքին՝ ռուսական արևելք, որում արտացոլվում է նրա ոչ եվրոպական ինքնությունը [12, էջ 14]: Այլ կերպ ասած՝ նեո-եվրասիականների Ռուսաստանը, որն անվանվում է «Եվրասիա», իր էությունը ավելի արևելյան է, քան արևմտյան: Եթե դասական եվրասիականների արևելականությունը կենտրոնացած էր մոնղոլական աշխարհի և քոչվորության վրա, ապա նեո-եվրասիականները նախընտրում են թյուրքական աշխարհը՝ և՛ ռուսաստանյան, և՛ միջինասիական: Վերջինս, իր իսլամացման պատճառով, նրանց կողմից դիտվում է որպես կարգուկանոնի և կայունության մարմնացում: Ըստ հայեցակարգի հետևորդների՝ եվրասիական տարածքի փոքրաթիվ ժողովուրդներն այդպես են վերականգնվում իրենց իրավունքներում և արժանի տեղ ստանում Ռուսաստանի անցյալում և ապագայում: Կարևոր է ընդգծել, որ նեո-եվրասիականները չեն ընդունում պանթյուրքիզմը, քանի որ վերջինս կապված է միայն մեկ՝ իսլամական մշակույթի հետ: Նրանք թյուրք մուսուլման ժողովուրդներին կոչ են անում գիտակցել իրենց ինքնությունն ու միասնությունը, մշակել դրանք, բայց միայն Ռուսաստանի հետ դաշինքի շրջանակներում: Եվրասիա աշխարհամասի միասնությունը և հատկապես համընդհանրությունը հնարավոր է առնվազն երկու քաղաքակրթությունների սինթեզի միջոցով [12, էջ 15]: Այս միտքը զարգացնում է խորհրդային փիլիսոփա, քաղաքագետ, հրապարակախոս և հասարակական գործիչ Ա. Պանարինը, ում կարծիքով ռուս-եվրասիական պետության գաղափարախոսությունը կարող է լինել միայն ընդհանրական կառուցվածքով: Եվ դրան կարելի է հասնել միայն «Մեծ ավանդույթների» սինթեզի միջոցով՝ այդպես է նա անվանում միաստվածային կրոնների սուրբ տեքստերը և դրանց համաձայն զարգացած մշակույթները: Պանարինը նշում էր, որ

Ռուսաստանը բախվում է երեք մարտահրավերների՝ ա) Արևմուտքից, որը պատրաստ է Ռուսաստանին դուրս մղել իր եվրոպական սահմաններից, բ) Արևելքից, որը ձգտում է իր ազդեցության գոտու մեջ պահել ոչ միայն Կենտրոնական Ասիայի և Անդրկովկասի «հարագատ» հանրապետությունները, այլ նաև Ռուսաստանի Դաշնության մաս կազմող համապատասխան ինքնավար շրջանները, գ) Խաղաղ օվկիանոսի դինամիկ զարգացող տարածաշրջանից՝ պատրաստ Ռուսաստանի Հեռավոր Արևելքի և Սիբիրի «խաղաղ գաղութացմանը»: Հետևաբար, Ռուսաստանի նոր քաղաքակրթական նախագիծը պետք է ունենա ներուժ՝ արդյունավետորեն արձագանքելու ժամանակակից երեք մարտահրավերներին: Մասնավորապես՝ Արևմուտքից եկող մարտահրավերին դիմակայելու համար Ռուսաստանին հարկավոր է Եվրասիականության գաղափարը երկու հարթություններում՝ պետական-քաղաքական և քաղաքակրթական: Երկրում հաստատվելիք նոր դաշնությունը պետք է համատեղեր տարածաշրջանի երկրների ժողովրդավարական ինքնավարությունն ու նախաձեռնողականությունը՝ մեկ պետականության մեջ: Միասնական քաղաքակրթական տարածքում անհրաժեշտ էր պահպանել դրա բաղկացուցիչ մաս կազմող ժողովուրդների միասնությունն ու առանձնահատկությունները: Իսլամական մշակույթի մասին հեղինակը այն կարծիքին էր, որ այն վերազգային, մայրցամաքային-քաղաքակրթական մտածողության հզոր ներուժ ունի: Իսլամական լուսավորականությունը ի վիճակի է հարթել էթնոցենտրիզմի դեֆորմացիաները և վերականգնել մայրցամաքային մտածողության ընդհանրական ձևը: Դրա միջոցով էլ հնարավոր կլիներ ընդգծել ուղղափառ և իսլամական մշակույթների ծագման ընդհանրությունները: Հետխորհրդային տարածքի բնակիչները՝ սլավոններն ու մուսուլմանները, ովքեր ապրել են տնտեսական փլուզման դժվարությունները և ազգամիջյան թշնամանքի սարսափները, Պանարինի կարծիքով, աստիճանաբար վերադառնում են եվրասիական ինքնությանն ու ընդհանուր ազգային ճակատագրի գոյության ընդունմանը [13]:

Այնուամենայնիվ, նեո-եվրասիականների կողմից թյուրք-մուսուլմանական աշխարհը միանշանակ չի ընկալվում, ինչը դառնում է հայեցակարգի ներսում գոյություն ունեցող հիմնական հակասականության պատճառը: Ապագա Եվրասիայի այս բաղկացուցիչը ընկալվում է դրական, համընդհանուր արժեք միայն այն դեպքում, եթե ներառված է ռուսական աշխարհում: Միևնույն ժամանակ, նեո-եվրասիականները համարում են, որ կրոնը պետք է աշխարհիկացվի, ծառայի որպես

Եվրասիական պետության գաղափարախոսության ճշմարտացիության երաշխիք: Այս համատեքստում Ռուսաստանում նեո-եվրասիականության ամենահայտնի գաղափարախոսներից մեկը՝ Ա. Դուգինը հետևյալն է ասում. «Կրոնական գործունը զուտ պաշտամունքային սահմաններից դուրս կգա. այն գետտոյից, ուր տեղավորել էին իրեն նախկին ագրեսիվ հսկակրոնական գաղափարախոսության կրողները: Ուղղափառությունը կրառնա սոցիալական երևույթ և սոցիալական ուժ» [15]: Դուգինը իր «Եվրասիա» կոչվող կուսակցության ծրագրում առաջ էր քաշում էթնարիսիայի սկզբունքը (սեփական ավանդույթներով ազգերի ինքնակառավարումը՝ հիմնականում հիմնված դավանաբանական նորմերի վրա): «Եթե դիտարկենք Ռուսաստանում ավանդական դավանանքների սոցիալական դերի աճի հեռանկարները եվրասիական սցենարով (առաջին հերթին՝ մուսուլմաններ և ուղղափառներ), ապա այն, անկասկած, կմեծանա: Սա միանգամայն բնական է», - գրում է նա [15]:

Նեո-եվրասիականները կարծում են, որ իսլամը թույլ է տալիս ստեղծել կյանքի, կրոնի, մշակույթի և քաղաքականության ներդաշնակ միասնություն: Ըստ այդմ՝ Ռուսաստանը պետք է միջազգային մակարդակում հնարավորինս մոտենա իսլամադավան երկրներին: Բայց, նախ և առաջ, այն պետք է շահի «իր» մուսուլմանների՝ Ռուսաստանի Դաշնության և Կենտրոնական Ասիայի բնակիչների համակրանքը: Եվրասիականները փորձում են ցույց տալ պավոնների և մուսուլմանների սերտությունը՝ մատնանշելով, որ Ռուսաստանում երկու կրոնների փոխադարձ հանդուրժողականությունը շարունակվում է մինչ օրս: Մյուս կողմից, Ռուսաստանը կայսրություն դարձավ հենց իսլամական աշխարհի մի մասի բռնակցման շնորհիվ: Ստացվում է, որ Ռուսաստանը չի կարող գոյություն ունենալ առանց իր մուսուլման ժողովուրդների, իսկ այդ ժողովուրդները չեն կարող մուտք գործել այլ քաղաքակրթություններ կամ մշակութային տարածքներ (անգամ նույն թուրքական կամ իրանական տարածք)՝ առանց իրենց համար կտրուկ հետևանքների: Միայն ռուսական աշխարհի հետ միավորումը նրանց թույլ կտա գտնել համընդհանրություն և կայունություն: Մակայն, Դուգինը նաև կարևորում է Եվրասիայի իսլամական համայնքների յուրօրինակության պահպանման հարցը, քանի որ կանխատեսում է պետության ղեկավարման մեջ ավանդույթային արժեքների հաստատում: «Կարծում եմ, որ իսլամական հանրության համար, ընդհանուր առմամբ, իսլամական ավանդական համայնքների ինքնակառավարման փորձը չարիսական կարևոր է: Հատկապես պետք է ընդգծել, որ

չնայած իսլամիստական նախագծին, որը ժխտում է իսլամ դավանող ժողովուրդների տարբեր մշակույթների բազմազանությունը, Եվրասիականությունը, ընդհակառակը, բարձրագույն արժեք է տեսնում այդ ժողովուրդներից յուրաքանչյուրի ինքնության մեջ: Թաթարական իսլամական համայնքների տարբերվում են կովկասյան իսլամական համայնքներից. ես ուզում եմ ասել, որ դրանք տարբեր են լինում: Դժվար թե հնարավոր լինի խոսել որևէ հասակորեն ամրագրված տիպի մասին: Միավորված լինելով միանշանակորեն նախազված աստվածաբանական նորմերով՝ մուսուլման հասարակությունը պետք է մնա համայնքային առումով տարբերակված՝ այդպիսով պահպանելով իսլամադավան ժողովուրդների մշակույթների լիարժեքությունն ու ամբողջ բազմազանությունը», - գրում է նա [15]:

Հետաքրքիր է, որ Դուգինը, եվրասիական իսլամի մասին պատմական ակնարկ անելով, ընդգծում է իսլամ դավանող Ոսկե հորդայի խաների կրոնական հանդուրժողականությունը. «Մոնղոլները պաշտպանում էին իրենց հպատակների հավատը՝ անկախ իրենց դավանած հավատի տարբերությունը: Երբ Խան Բերկեն ընդունում է իսլամը, Խան Սարտակը դավանում է քրիստոնեություն, իսկ Խան Թոխտան անցնում է շամանիզմի. նրանք չեն տարածում իրենց ընտրությունը հպատակների վրա՝ թույլ տալով նրանց հետևել իրենց կրոնական ավանդույթներին: Երբ Խան Ուզբեկը ընդունում է իսլամը, և հենց այդ կրոնն է դառնում գերակշռող Ոսկե հորդայում, նա ոչ միայն չի պարտադրում իսլամը իր հպատակներին, այլև չի սահմանափակում Ուղղափառության քարոզը մոնղոլական ազնվականության շրջանում» [7, էջ 101]:

Հատկանշական է, որ նույն պատմական իրադարձությունը բոլորովին այլ ձևերով են մեկնաբանում Գումիլյովը և Դուգինը: Ի տարբերություն Գումիլյովի, Դուգինը կարծում է, որ Ոսկե հորդայում իսլամի ընդունմամբ թյուրքերի և ռուսների միությունը չի թուլացել: Մուսուլման խաները նպաստում էին ուղղափառության տարածմանն ու ամրապնդմանը, ուստի եվրասիական քաղաքակրթությունը շարունակում էր գոյություն ունենալ: Ժամանակակից մուսուլմաններին անդրադառնալիս Դուգինը առանձնացնում է եվրասիականության համար իսլամի մեջ բարեկամական և թշնամական տարրեր: Ըստ Դուգինի՝ եվրասիական և իսլամական քաղաքակրթությունները «ոչ թե հակասական, այլ մրցակցային քաղաքակրթական մոդելներ են» [8]: Բայց այդպիսի խաղաղ մրցակցության հնարավոր է հասնել մուսուլմանների միայն որոշակի փոքր խմբի հետ: Նա նշում է, որ մուսուլմանները կարող են դառնալ եվրասիական քաղաքակրթության մասը՝ Իսլամական պետության և իսլամիզմի

տեսության բացահայտ մերժման միջոցով [8]: Իսլամում շիաները «մտածող, մշակութային և սիրալիր» մարդիկ են: Մյուս բևեռում են գտնվում, այսպես կոչված, իսլամիստները: Այս մարդիկ, ուլթեր, ըստ Դուգինի, իսլամը ներկայացնում են սուննիական տարբերակով, իսկական աղանդ են: Նրանց դեմ կարելի է և պետք է պայքարել: Ինչ վերաբերում է սուննի իսլամին առհասարակ, ապա այն պետք է բարեփոխվի: Սակայն, խնդիրն այն է, որ Դուգինն ապրում է ոչ թե Իրանում, այլ Ռուսաստանում, որտեղ մուսուլմանների մեծ մասը սուննիներ են, իսկ շիաները փոքրամասնություն են և ներկայացված են հիմնականում երկրի ոչ բնիկ իսլամադավան բնակչության տեսքով: Հաշվի առնելով այն փաստը, որ Դուգինը հավասարեցնում է իսլամիզմը և սուննի իսլամը, մուսուլմանների համար, փաստորեն, տեղ չի լինելու ապագա Եվրասիական պետությունում [9]:

Ռուսաստանի մուսուլմանների վերաբերմունքը եվրասիականությանը

Քննարկելով կրոնի վերաբերյալ ռուս ուղղափառ եվրասիականների գաղափարները, կարևոր է նաև անդրադառնալ վերոնշյալ հարցում Ռուսաստանի մուսուլմանների առաջ քաշած տեսակետներին: Երկար ժամանակ թյուրք իսլամադավան ժողովուրդները եվրասիականության մեջ միայն քննարկման թեման էին, բայց ոչ դրա հեղինակները: Սակայն, վերջին տարիներին եվրասիականության մեջ նկատելի փոփոխություններ են տեղի ունեցել. այս գաղափարական հայեցակարգն ընդունվում և վերափոխվում է թյուրքական ծագմամբ ռուսների և Ռուսաստանաբնակ մուսուլմանների կողմից: Նման ակտիվություն ցուցաբերելու պատճառներից է Ռուսաստանի մուսուլմանների հոգևոր առաջնորդների ունեցած դերը՝ Ռուսաստանի արտաքին հարաբերություններում: Մուսուլման հոգևոր առաջնորդները դառնում են կամուրջ՝ արտասահմանյան իսլամական երկրների և կառավարությունների հետ հարաբերություններում և հնարավորություն են ունենում ազդել դրանց ընթացքի վրա՝ համապատասխան Ռուսաստանի արտաքին քաղաքական շահերի: Ռուսաստանի «եվրասիական տարածվածությունը» մերձավոր և հեռավոր արտերկրում նաև բարելավում է Ռուսաստանի մուսուլմանների կարգավիճակը իսլամական աշխարհում: Եվրասիականությունը հզոր գործիք է պետական գաղափարախոսության և ազգային ինքնության մեջ իսլամի համար դրական ճանաչում ստանալու ճանապարհին: Եվրասիականության մեջ իսլամական կառույցների ակտիվացումը պայմանավորված է նաև շահութաբերության գործոնով. 2006–2015 թթ. Ռուսաստանում

հասարակական կազմակերպություններին տրված նախագահական դրամաշնորհներից շատերը ուղղվել են Ռուսաստանի Ուղղափառ եկեղեցուն և այն հաստատություններին, որոնք առնչվում են Ռուսաստանի հայրենասիրական գաղափարներին ու պաշտպանում են այն արևմտյան լիբերալիզմից [1, էջ 111]: Թյուրք-մուսուլմանական եվրասիականությունը ՌԴ-ի ոչ ռուս ժողովուրդներին հնարավորություն է տալիս հայտարարել իրենց մասին, հոգևոր նրանց է ծառայում որպես հիմնական փաստարկ՝ իրավասու լինել տարածաշրջանային մարմիններում իշխանությունը «վերցնելու» հարցում: Այն թույլ է տալիս ամրապնդել իսլամի արժեքը, ազգային ավանդույթները և, հետևաբար, ինքնավարությունը, մյուս կողմից՝ չի պարունակում քաղաքական ռիսկ: Թյուրք-մուսուլմանական եվրասիականությունը, որը բավականին հավատարիմ է Ռուսաստանին, ոչ մի կերպ չի գործում որպես անջատողական դոկտրին: Այն փորձում է հատուկ տեղ հատկացնել իսլամադավանների համար Եվրասիայի կառուցման գործում, բայց այնպիսի Եվրասիայի, որն աշխարհագրորեն կհամապատասխանի ռուսական պետությանը: 2014 թ. վերջին՝ X միջազգային իսլամական ֆորումի պատվիրակների հետ խոսելիս, Ռուսաստանի Դաշնության Մուսուլմանների Հոգևոր Կառավարման և Ռուսաստանի Մուֆթիների Խորհրդի նախագահ Ռավիլ Գայնուտդինը Եվրասիականությունը նախանշեց որպես ժամանակակից Ռուսաստանի համար ամենաբարենպաստ պետական գաղափարախոսություն: Ըստ Գայնուտդինի՝ Եվրասիականության առաջ քաշած գաղափարները երկրում բնակվող տարբեր հավատի ներկայացուցիչներին թույլ են տալիս իրենց հանգիստ զգալ. «Եվրասիական ինքնությունն այսօր ներառում է համաշխարհային կրոնների ավանդական արժեքների պաշտպանություն, միասին ապրելու ունակության ճանաչում, միջանկյալ ճանապարհի նախապատվություն, որի շրջանակներում ժամանակակից մարդու կենսակերպը ներդաշնակորեն զուգորդվում է կրոնական սովորույթների հետ» [5]: Գայնուտդինը շեշտեց եվրասիական ինտեգրման կարևորությունը, որն ունի հոգևոր հարթություն: Այս հոգևոր ինտեգրման օղակներից մեկը Գայնուտդինի կարծիքով «Դրիմի վերադարձն էր»: «Դրիմը կրկին դառնում է Եվրասիական տարածակառուցման ամենակարևոր կենտրոնը, ինչպես որ կար յոթ դար առաջ»: Նույն ելույթում նա նշում է «Ելք դեպի Արևելք» (Исход к Востоку)՝ եվրասիական շարժման գլխավոր գրքերից մեկը՝ որպես հետխորհրդային տարածքում ինտեգրման ժամանակակից կարգախոս [20]: 2000-ականների սկզբին Մուսուլմանների կենտրոնական հոգևոր տնօրինության նախագահ

Թալգաթ Թաջուդդինը նույն թեմայով խոսելիս ասաց հետևյալը. «...Ռուսաստանում ապրող յուրաքանչյուր ժողովուրդ, բոլոր ամանդական դավանանքների ներկայացուցիչները կարող են Եվրասիականության մեջ իրենց համար արժանի տեղ գտնել, զարգացնել և ամրապնդել իրենց ինքնությունը, բայց ոչ թե ի հակադրություն ընդհանուր համատեսական ամբողջությանը, այլ ընդհակառակը՝ հարստացնելով մեր ընդհանուր եվրասիական մշակույթի գանձարանը, եվրասիական մեծ քաղաքակրթությունը» [20]:

Պետք է նկատի ունենալ նաև, որ Ռուսաստանի Դաշնությունում եվրասիականության նոր միտումներ կրող տարբեր իսլամական ինստիտուտները (Ռուսաստանի թյուրք ժողովուրդների համագումար, մուֆթիատների գործունեությունը համակարգող հանձնաժողով) մշակում են հայեցակարգի իրենց տարբերակը: Համաձայն այդ մշակումների՝ թյուրք-իսլամադավան ժողովուրդները միակն են, որ իսկապես մարմնավորում են Եվրասիան և կազմում են դրա միջուկը: Ռուս ժողովուրդը դիտվում է որպես բացառապես եվրոպական տարր՝ խորթ Եվրասիային, իսկ Ռուսաստանն այլևս ոչ թե մեծ տերություն է, այլ միայն Եվրոպայի ամենահետադիմական հատվածը [20]: Այսպիսով, Ռուսաստանին առաջարկվում է ինքնահռչակվել գոնե մասամբ թյուրքական և իսլամական պետություն. հակառակ պարագայում, նա չի կարողանա խուսափել փլուզումից, չի կարողանա վերահսկողություն պահպանել Կենտրոնական Ասիայում, և առավել ևս՝ չի կարող դառնալ Մերձավոր Արևելքի երկրների ճանաչված առաջնորդ, որոնք համարվում են Ռուսաստանի «բնական» դաշնակիցներ [12, էջ 7]:

Հետևելով եվրասիականության հայեցակարգային զարգացմանը՝ պետք է նշել, որ այն Ռուսաստանում աստիճանաբար փիլիսոփայական ուղղությունից վերածվեց քաղաքական գաղափարախոսության. 2001 թ. հայտարարվեց «Ռուսաստանի Եվրասիական կուսակցության» ստեղծման մասին [18, էջ 9]: Կարևոր է ընդգծել, որ դրա առաջնորդ Արդու-Վախեդ Նիյազովը իսլամ ընդունած ռուս է: Նա համարձակորեն վիճարկեց Դուգինի և Թաջուդդինի տեսականները Եվրասիական Ռուսաստանի վերաբերյալ, որոնք ուղղափառ քրիստոնեությունը տեսնում էին որպես Ռուսաստանի մյուս հավատների «մեծ եղբայր» և միավորող: Նիյազովը մերժեց Եվրասիայում տիրելու ռուսական հավակնությունը և կանխատեսեց էթնիկ ռուսների ֆիզիկական անխուսափելի անկում, ինչը նրանց կստիպի հրաժարվել իրենց առաջատար դերից ոչ ռուս մուսուլման ժողովուրդների նկատմամբ: Նիյազովն իր կուսակցության նպատակը

համարում էր «շեշտել, որ Ռուսաստանը քրիստոնյա-իսլամական տերություն է, և ոչ թե միայն սլավոնա-քրիստոնեական երկիր» [25, էջ 108]: Նիյազովի համար եվրասիականությունը նախ և առաջ Խորհրդային Միությունը վերականգնելու գործիք էր: Նա հավատում էր «միության վերակառուցմանը»՝ Ռուսաստանի, Կենտրոնական Ասիայի, Արևելյան Եվրոպայի և Սևծովյան տարածաշրջանի եվրասիական ժողովուրդների միջև [25]:

Եվրասիականության մեջ Ռուսաստանի մուսուլմանների դերի արմատապես տարբերվող տեսական առաջարկեց Հեյդար Ջեմալը՝ ոչ միանշանակ ընդունվող իսլամադավան մտածող, փիլիսոփա և հայտնի մեդիա գործիչ: Ջեմալի առաջարկած իսլամական եվրասիականության մոդելը ավելի վսեմ և հեղափոխական էր, քան այն երկրորդական դերը, որը Դուգինը վերապահում էր Ռուսաստանի մուսուլմաններին: Ջեմալը դրական վերաբերմունք չունեի մոնոլիական ժառանգության հանդեպ: Ընդհակառակը՝ նա ծաղրում էր նեո-եվրասիականների աշխարհաքաղաքական ծրագրերը՝ համարելով դրանք մոնոլիական ավանդույթի կապկում: Նեո-եվրասիականության Ջեմալի այլընտրանքային տարբերակը հնդեվրոպական բնույթ ուներ: Նա հղում էր անում Ալեքսանդր Մակեդոնացուն, ով միավորելով այն աշխարհագրական տարածքը, որը հիմա իսլամական աշխարհի հիմքն է՝ ձևավորեց հելլենիզմը: Ինչն էլ, իր հերթին, Ջեմալի կարծիքով, հող նախապատրաստեց քրիստոնեության և իսլամի ձևավորման համար: Ջեմալի աշխատություններում Ալեքսանդրը հիշատակվում է որպես մի անձնավորություն, ով կատարեց «հեղափոխական գլոբալիզացիայի» առաջին փորձը: Ջեմալը մերժում էր բուն «ավանդական իսլամի» գաղափարը և, մասնավորապես, պետության կողմից նշանակված Ռուսաստանի մուսուլման առաջնորդների հեղինակությունը [26, էջ 114]:

Ներկայումս, իսլամական աշխարհը Ռուսաստանի հավանական դաշնակիցն է ընդդեմ Արևմուտքի: Ռուսաստանում մուսուլմանների դեմոգրաֆիայի փոփոխումը, ինչպես նաև անջատողական շարժումները և ազգային ինքնության ստեղծումը, Ռուսաստանի գոյատևման մարտահրավերներն են, որոնք սրվում են տարածաշրջանում իսլամական ֆունդամենտալիզմի մեծացման հետ միասին [27, էջ 18]: Հավանաբար հենց այս մարտահրավերներից էլնելով է Վ. Պուտինը, մեջբերելով Կ. Լեոնտևին նշում, որ Ռուսաստանը միշտ զարգացել է որպես բարդ կառուցվածք ունեցող պետական քաղաքակրթություն: Իր պատմական ժառանգության մեջ այն ներառել է քրիստոնեությունը, իսլամը, բուդդայականությունը, հուդայական

նությունը և այլ կրոններ, որոնց առանձնահատկությունները միշտ հաշվի էին առնվում ռուսական պետությունում [4]: Այս համատեքստում միակ հենքը, որը կարող է ծառայել որպես եվրասիական ինտեգրման գործոն, այն գաղափարական կառույցներն են, որոնք իմաստավորում են Ռուսաստանում և, ավելի լայն՝ ԱՊՀ երկրներում ընթացող տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական և մշակութային գործընթացները: Եվ այստեղ նույնպես կարևոր դեր է խաղում կրոնական գործոնը: Երկրի համար ճգնաժամային շրջանում կրոնը դառնում է ամենաազդեցիկ գործոններից մեկը, քանի որ այն կապված է արժեքային և աշխարհայացքային սկզբունքների հետ [23, էջ 2]: Հենց այս համատեքստում էլ կարելի է դիտարկել 2015 թ. սեպտեմբերին Մոսկվայում գլխավոր մզկիթի պաշտոնական բացումը: Մզկիթի կառուցման նպատակն էր մարմնավորել իսլամի և ռուսական տերության միջև դաշինքը: Մզկիթի մինարեթները պետք է այցելուներին հիշեցնեն ինչպես Մոսկովյան Կրեմլի Սպասկայա աշտարակը, այնպես էլ Կազանյան Կրեմլի Սյեմեթիկի (Söyembikä) աշտարակը [26, էջ 114]: Ըստ Գայնուտդինի՝ սա ապացուցում է, որ Ռուսաստանի մուսուլմաններն իսկապես «ռուսական քաղաքակրթության եվրասիական հիմքն են» [10]: Նախագահ Պուտինը մասնակցել է մզկիթի բացման արարողությանը: Ռուսաստանի քաղաքական էլիտան ողջունել է Գայնուտդինի առաջ քաշած պարադիգմը, որը ներկայացնում է Ռուսաստանը որպես Մոսկովյան Ռուսիայի, կայսերական Ռուսաստանի, ԽՍՀՄ և Ռսկե հորդայի իրավահաջորդ: Պետք է նշել նաև, որ Գայնուտդինը մեծ աջակցություն էր ցուցաբերում Պուտինի առաջարկած Եվրասիական տնտեսական միություն ստեղծելու գաղափարին: Այն Գայնուտդինը դիտարկում էր որպես «մուսուլմանական միություն», որը «յիովին համապատասխանում է ռուս մուսուլմանների նկրտումներին» [3]: Առհասարակ, Ռուսաստանի Դաշնության իշխանությունները՝ ընդհուպ առաջին դեմքի մակարդակով, գնալով ավելի մեծ ուշադրություն են դարձնում երկրի իսլամադավան ազգաբնակչությանը: Դրա վառ օրինակներից է ՌԴ նախկին նախագահ Դ. Մեդվեդևի 2009 թ. ելույթը Մոսկվայում՝ Հյուսիսային Կովկասում իսլամական կազմակերպություններին աջակցելու համար հրավիրված հանդիպման ժամանակ: Այստեղ նախագահը մուսուլմաններին կոչ արեց լրատվամիջոցներով և ինտերնետային կայքերի միջոցով ակտիվորեն քարոզել իրենց կրոնը: Նա ասաց, որ նախագահի աշխատակազմը պատրաստ է համակարգել իսլամական հոգևոր առաջնորդների աշխատանքներն այս ուղղությամբ: Դմիտրի Մեդվեդևը խոստացավ

համապարփակ պետական աջակցություն՝ իսլամական առաջնորդներին և մուֆթիականությանը: Ընդգծելու համար իշխանությունների դրական վերաբերմունքը Ռուսաստանի իսլամական համայնքի հանդեպ՝ նա հավանություն տվեց Չեչնիայի Ինքնավար Հանրապետության նախագահ Ռամզան Կադիրովի առաջարկին՝ բացառել «Իսլամիստ ծայրահեղական» արտահայտությունը լրատվամիջոցներից: «Մենք չպետք է ծայրահեղականներին անվանենք իսլամիստ ծայրահեղականներ: Ավազակների ճիշտ անվանումը պարզապես ավազակ է, այստեղ չկա կրոնական բովանդակություն», - շեշտեց Մեդվեդևը [11]: Ծարունակելով ներկայացնել Եվրասիականության՝ որպես քաղաքական գաղափարախոսություն վերաձևման գործընթացը, կարևոր է նշել նաև Ղազախստանի Հանրապետության նախկին նախագահ Նուրսուլթան Նազարբաևի կողմից 1994 թ. Մոսկվա կատարած պաշտոնական այցի ժամանակ առաջ քաշած Եվրասիական միություն ստեղծելու առաջարկը: Ռուսաստանի նախագահ Վ. Պուտինն իր հերթին հայտարարեց «Եվրասիական նախագիծ» կազմելու մասին: Այն, ինչպես նախագահ Պուտինը բացատրեց, պետք է միավորեր Ռուսաստանի և հետխորհրդային տարածքի անկախ հանրապետությունների քաղաքական ուժերի լայն շրջանակ: Ինչն էլ ի կատար ածվեց 2014 թ.: Եվրասիական տնտեսական միության մասին պայմանագիր կնքելուց հետո:

Եզրակացություն

Այսպիսով, չնայած իր արտաքին բազմազանությանը, եվրասիականությունն ունի մտքի իրական՝ հայեցակարգային միասնություն: Այն մերժում է զարգացման եվրոպական ուղին՝ դրան հակադրելով զարգացման իր այլընտրանքային տեսլականը: Զարգացման այդ տարբերակում թյուրքական աշխարհին և իսլամին տրվում է պատվավոր տեղ:

Հայեցակարգի հիմնադիրներից մինչև ներկայիս եվրասիականներ՝ բոլորը կիսում են այն կարծիքը, որ իսլամը և թյուրք-մուսուլմանական մշակույթը ռուսական քաղաքակրթության անբաժանելի մասն են և դրա յուրօրինակությունն ապահովող բաղադրիչը: Այնուամենայնիվ, գրեթե բոլոր ռուս եվրասիականները համակարծիք են այն հարցում, որ ապագա եվրասիական պետությունը պետք է լինի ուղղափառ տերություն, որում միանշանակ կհարգվեն իսլամական ավանդույթները և համայնքային առանձնահատկությունները:

Իսլամի՝ ուղղափառությանը երկրորդելու այս գաղափարը ներկայումս Ռուսաստանի մուսուլման համայնքի մոտ միանշանակ չի ընդունվում: Սա կարևոր խնդիր է, քանի որ իսլամական աշխարհը Արևմուտքի դեմ Ռուսաստանի հավանական դաշնակիցն է:

Իսլամադավանների ժողովրդագրության փոփոխումն ու աճը, անջատողական շարժումները և ազգային, ոչ թե իսլամական ինքնության ստեղծումը, Ռուսաստանի գոյատևման մարտահրավերներն են, որոնք սրվում են տարածաշրջանում իսլամական արմատականության մեծացմամբ: Երկրի մուսուլման հոգևոր առաջնորդներն ու մտավորականները եվրասիականության իրենց այլընտրանքային տարբերակն են առաջարկում: Համաձայն այդ տարբերակի՝ եվրասիական ապագա պետության կորիզը իսլամական աշխարհն է, որին էլ պետք է պատկանի առաջնորդողի դերը:

Փաստորեն, ռուսական եվրասիականությունում ուղղափառությանը, որպես կրոնական ուղղություն, առաջնային նշանակություն տալու արդյունքում ստացվում է, որ Եվրասիան մշակութային առումով միավորելն ու ռուսական ուղղափառության և իսլամի յուրօրինակ սինթեզ ստեղծելը դեռևս հավանական չէ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Беккин, Р.** Русское евразийство и ислам, Звезда, номер 11, 2017, հասանելի է <https://magazines.gorky.media/zvezda/2017/11/russko-e-evraziystvo-i-islam.html>
2. **Бердяев, Н. А.** Евразийцы, Россия между Европой и Азией: евразийский соблазн, М., 1993.
3. Вестник, Российские мусульмане за евразийский проект, հասանելի է 21.05.2021, <https://vestikavkaza.ru/articles/Rossiyskie-musulmane-za-evraziyskiy-proekt.html>
4. Выступление В. Путина на заседании клуба “Валдай”, Российская газета, 19 сент. 2013, հասանելի է <https://rg.ru/2013/09/19/stenogramma-site.html>
5. **Гайнутдин.** Мусульмане РФ поддерживают «исход к Востоку», РИА Новости, 10.12.2014, հասանելի է <https://ria.ru/20141210/1037522782.html>
6. **Ларюэль, М.** Когда присваивается интеллектуальная собственность, или О противоположности Л. Н. Гумилева и П. Н. Савицкого, հասանելի է <https://cyberleninka.ru/article/n/kogda-prisvaivaetsya-intellektualnaya-sobstvennost-ili-o-protivopozhnoy-lozhnosti-l-n-gumileva-i-p-n-savitskogo/viewer>
7. **Дугин, А. Г.** Этносоциология, М., 2011.
8. **Дугин, А.** Евразийский проект от Ислама // http://cge.evrazia.org/islam_1.shtml
9. Директива Дугина: Современный ислам, հասանելի է https://am.tsargrad.tv/shows/direktiva-dugina-sovremennyj-islam_47113
10. Интерфакс, Открытие соборной мечети Москвы - "добрая весть для всего исламского мира", отмечает муфтий Гайнутдин, հասանելի է 21.05.2021, <http://www.interfax-religion.ru/?act=news&div=60267>
11. Комметсантъ, Дмитрий Медведев призвал укреплять в России традиционный ислам, հասանելի է 21.05.2021, <https://www.kommersant.ru/doc/1227617>
12. **Ларюэль, М.** Переосмысление империи в постсоветском пространстве: новая евразийская идеология, հասանելի է <https://cyberleninka.ru/article/n/pereosmyslenie-imperii-v-postsovetskom-prostranstve-novaya-evraziyskaya-ideologiya/viewer>
13. **Панарин, А. С.** "Россия в Евразии: геополитические вызовы и цивилизационные ответы", Российская Академия Наук Институт философии, Социальная философия и философская антропология: Труды и исследования, М., 242 с., 1995.
14. **Попов, В. В.** Евразийская Сущность Российской Цивилизации, հասանելի է <https://russiancouncil.ru/analytics-and-comments/comments/evraziyskaya-sushchnost-rossiyskoy-tsivilizatsii/>
15. Русский журнал, Ислам и этнархия, հասանելի է 21.05.2021, <http://old.russ.ru/politics/20020719-dugin.html>
16. **Савицкий, П. Н.** Поворот к Востоку, հասանելի է <http://nevmenandr.net/eurasia/1921-isxod.php>
17. **Савицкий, П. Н.** Континент Евразия, Евразийство. Опыт систематического изложения, М., 1997.
18. **Сачко, Г.** Евразийство и современные евразийские партии России, հասանելի է <https://cyberleninka.ru/article/n/evraziystvo-i-sovremennye-evraziyskie-partii-rossii/viewer>
19. **Сувчинский, П. П.** Сила слабых, <http://nevmenandr.net/eurasia/1921-isxod.php>
20. Талгат Таджуддин. Выступление на VI Всемирном русском народном собрании, հասանելի է <http://evrazia.org/modules.php?name=News&file=article&sid=753>
21. **Трубецкой, Н. С.** История. Культура. Язык. М., 1995.
22. **Трубецкой, Н. С.** Верх и низы русской культуры, <http://nevmenandr.net/eurasia/1921-isxod.php>
23. **Berger, P. L.** Desecularization of the World: A Global Overview, The Desecularization of the World: Resurgent Religion and World Politics. Washington, 1999.
24. **Bruno De Cordier,** “A Eurasian Islam?”, Central Asia and the Caucasus, No. 5(53), 2008.
25. **Friess, N. and Kaminski, K.** Resignification of Borders: Eurasianism and the Russian World, p. 108, Berlin, 2019.
26. **Sibgatullina, G. & Kemper, M.** “The Imperial Paradox. Islamic Eurasianism in Contemporary Russia”, Resignification of Borders: Eurasianism and the Russian World, Berlin, 2019
27. The Image of Islam in Russia, Uppsala Centre for Russian and Eurasian Studies 6-8 October 2016, https://www.ires.uu.se/digitalAssets/658/c_658768-1_1-k_abstracts-and-biographies.pdf

Տճան/Հանձնվել է 17.07.2021

Քրիտիկա/Գրախոսվել է 20.07.2021

Մոտ/Ձեռնարկվել է 25.07.